

АБАЙ КАРАШЛАРИДА СОҒЛОМ, БАРКАМОЛ ИНСОН МУАММОСИ

Кенжаев Шавкатжон Хусанович.

Гулистон. Гулистон давлат университети катта ўқитувчиси.

+99890-680-79-07

Annotation

Nowadays, study of Eastern philosophical thinking which its unfathomable spiritual heritage and the valuable works left by our ancestors are very important. That is why, Abay Kunanboev who one of the most famous people in the east, especially Central asia what his philosophical and ethical considerations are study as well as to analyze the work as a source and to reveal its role in eastern philosophy. Put forwards of The “Edifications” of Abay and his ideas are remarkable.

Аннотация

Сегодня изучение восточного философского мышления, это непостижимого духовного наследия и сенних произведений, оставленных нашими предками, очень важно. Вот почему один из самых выдающихся людей на востоке, особенно в центральной Азии, должен изучить философские и этические соображения своего Абай Кунанбаев, а также проанализировать произведение как источник и раскрыть его роль в восточной философии. “Нравоучения” Абай и видвинутые идеи замечательны.

XIX аср иккинчи ярми - XX аср бошларида қозоқ маданияти ва маърифати ижтимоий-фалсафий меросини шаклланишига катта ҳисса қўшган, қозоқ ёзма адабиётининг асосчиси Абай адабиёти ва шеърляри билан қизиқмаган ёки унинг ижтимоий-ахлоқий фикрлари билан ҳам нафас бўлмаган бирон-бир қозоқ зиёлиси бўлмаса керак.

Абай Қўнонбоев ўғли Иброҳим - қозоқ адабиётининг буюк

намояндаларидан бири бўлиб, у 1845-1904 йилларда яшаб ижод қилган. Абайнинг отаси йирик феодаллардан бири бўлиб мухитига мос келадиган диний илмлар ўқитиладиган мадрасага ўқишга беради. Абай дастлабки таълимни мана шу мадрасада Абдужаббор, Ахмад Ризо исмли муллалардан олади.

Абай шеърляти ва дунёқарашининг шаклланишида Шарқнинг шоир ва мутафаккирларидан Фузулий, Навоий, Бобур каби сиймолар ижоди муҳим рол ўйнайди.

Даставвал шоир Шарқ шоир ва мутафаккирлари ижодига тақлидий ёндошган бўлса, кейинчалик дунёқарашининг камолоти йўлида улардан ижодий таъсирланиб, баъзи масалаларда танқидий ёндошганлигини ҳам кўрамиз. «Эндиликда, Алишер Навоий билан Абай Қўнонбоевнинг эстетик дунёқарашларини такқослаган ҳолда фикр юритсак, унда ҳар иккала буюк сиймо ижодидаги ўхшашликлар, яқинликлар аниқ, кўзга ташланиши билан бирга, уларнинг ўзига хос индивидуал хусусияглари ҳам кенгроқ намоён бўлади».

Абай Қўнонбоевнинг аксарият асарлари насихатомуз маънавий-ахлоқий, маърифий панд-насихат тарзида ёзилган. У ўзининг бу асарларида панд-насихат бериш услуби асосида ёшларни эзгуликка ундайди, феодал табақа вакиллари танқид қилади, умумхалқ манфаатини кўзлаб, меҳнаткаш халқ келажagini ҳимоя қилади. У маърифат, таълим-тарбия, илм, ақлий салоҳиятини шакллантириш каби эзгу фазилатларни инсоний хислатларнинг мезони деб билади. «Илм ўрганишда мудом собит туриш керак. Агар кимда-ким илм ўрганишда собит бўлмай, шу билганим етади деб билганига каноат қилса, уни Худо ургани шу. Унинг қилган тоат-ибодати ҳам охиратда қабул этилмайди».

Абай ёш авлодга таълим-тарбия беришда ёшларни аввалам бор ўқитишга катта эътибор қаратишни уқтиради.

Шу билан бирга Абай ишсизлик ва дарбадарликни инсондаги энг паст

нуқсонлардан деб ҳисоблайди. Маърифатпарвар - шоир ишсиз бўлар-бўлмаган сотиб юрган қозоқ ёшларидан нафратланарди. Бирон-бир касб эгалламаган ёки ўқимаган ёшлар инсоний фазилатлардан узоклашганлар, деб ҳисобларди.

Агар инсон ўқимаса ёки бирон-бир ҳунарни ўрганишга киришмаса ундай инсон ўз устидан ўзи масҳара қилаётганга ўхшаб кўринади.

Абай ўзининг “Илмни билмасдан туриб мактанма” сарлавҳали шеърида баъзи инсонларда учрайдиган «ғийбатчилик, ёлгончилик, макр-ҳийла, лоқайдлик, исрофгарчилик каби қусурларни қоралайди. Бундай қусурлар инсониятга катта зарар келтиришини, ёшларни бундай камчиликлардан ўзларини четга олишларини уқтиради.

“Ҳар қандай дангаса-кўрқоқ ва мактанчоқ бўлади. Мактанчоқ ва кўрқоқлар аҳмоқ ва жоҳил бўладилар. Дангасалардан виждонсизлар, уятсизлар чиқади. Улар очкўз, ношуд одамлардан нафратланувчи бўладилар”. Абай ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий қарашларининг ўзига хос хусусияти шундаки, инсон ва ахлоқ, одобига доир фазилатларнинг ёки иллатларнинг сабабини ёки уларни юксалтириш ва бартараф қилиш йўллари кўрсатиб ўтади. Дангасалик сабабларини Қозоғистонда иктисодий ривожланиш даражаси паст бўлганлишдан деб фикрлайди. “Бу (дангасалик) бизларда моллар бошини кўпайтиришдан бошқа уй-фикримиз йўқдигидандир. Бизда зироат, савдо-сотик, ҳунармандчилик, илм-фан йук. Одамлар фақат молларининг сонини кўпайтиришни ўйлайдилар. Моллар подасини кўпайтириб, уларни чўпон кўлига берадилар, ўзлари эса гўшт ейиш, қимиз ичиш, от чоптириш, дам олиш билан машғул бўладилар».

Абайнинг ушбу фикрларидан тушуниш мумкинки, дангасаликнинг сабаби фақат ягона чорвачилик билан шуғулланиб қолишдир.

Инсонларга қарши қилинган ҳар қандай қабихлик ва нафратни инсониятга қарши қаратилган душманлик, деб ҳисоблаган. Абай кенг омма орасида гуманизм, инсонни севиш ғояларини тарғиб қилади.

Абай мақтанчоқлик, манманлик, кўп гапириш, орқасида қатъий ҳаракат бўлмаган лофни қоралади. Абай мақтанчоқлик билан лоф уришни қоралайди, одамлардан сўз ва иш бирлигини талаб қилди ва охиригача ўз сўзларида туришлари лозимлигини уқтирди. Унинг таъкидлашича, одамларнинг мақтанчоқликка, лоф уришга кўникиб қолиши инсоннинг ахлоқий хислатларининг юзага келишига катта зарар келтиради, уни ахлоқий жиҳатдан хунук қилиб, салбий хислатларнинг туғилишига олиб келади. Абайнинг таъкидлашича, мақтанчоқларда «на мардлик, на одамгарчилик, на виждонийлик» мавжуддир. Унинг фикрича, мақтанчоқ одамлар ўзларида энг паст салбий хислат-иллатларни мужассамлаштирадилар, уларда яхши ишлар қилишларини кутиш мумкин эмас, чунки улар энг ёмон пасткашликларни қилишга қодирдирлар.

Мана шунинг учун Абай қалбининг туб-тубидан бундай одамлардан нафратланар, уларда ҳар қандай пасткашлик ва разилликка интилишни кўрарди. Уларга нафрат билан қарар ва инсофли. диёнатли инсонларнинг улар билан мулоқотга муносиб эмаслар деб, ҳисобларди².

Абайнинг мақтанчоқ ва гапдонлардан нафратланиши шунчаки тасодиф эмасди. У яшаган даврда кўпчилик қозоқ феодаллари ўз ўғилларини нотиклик мунозаралик ҳолатларда гап топиб бера олишга ўргатишар ва шу билан уларни бийликка (бекликка) тайёрлар эдилар.

Абай айнан шундай мақтанчоқ ва қуруқ халқ учун фойдаси ҳам, нафи ҳам тегмайдиганлардан деб ҳисобларди. Абай шу тарздаги мулоқотларга қизиқиш ёшлар онгига салбий таъсир этаётганлигини кўрди. Ўқиш, таълим олиш, фан янгиликларидан хабардор бўлиш ўз билими қобилятини жамиятнинг маданий ва иқтисодий тараққиётини ривожлантиришга йўналтириш ўрнига гап сотиш ва валақлашлик билан шуғулланиш жуда зарардир. Шунинг учун Абай ўз замондошларини кўп сўзлашлик билан ажралмасидан, балки ундан узоқроқ юриб жамият фойдаси учун аниқ фаолият ҳаракат билан шуғулланишга чақирди. Абай ёшларни, шу жумладан

ўз фарзандларини, халқ манфаати учун кураш, камбағал инсонларга меҳр-муҳаббат кўрсатиш руҳида тарбиялашга интилди.

Абай ўзининг ахлоқга оид ўғитларининг «Тўртинчи сўз (насиҳат) бўлимида «Қувонч» ва “Ғам” тўғрисидаги фикрларни таҳлил этади. «Илгаритдан маълумки, кулги мастликка ўхшайди. Ахмақона кулгу-беғамлик белгисидир, ундан худди маст одам валаклашидан бош оғригани сингари бош оғрийди. Беғамлик тафаккур аклнинг камбағаллашига, таназулига ва ёмон ишларга олиб келади.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, Абай Қўнонбоев ўз даврида қозоқ халқининг буюк мутафаккири ва шоири бўлиб, ўз маънавияти ва бой дунёқараши билан ўз миллатининг маънавий-маърифий юксалишида катта рол ўйнади.

Абай ўз халқи ичида одат бўлиб қолган эски урф-одатлар, анъаналар ва бедаъатларнинг ашаддий муҳолифи эди. Абай Қўнонбоев ижодининг аҳамияти ва қозоқ, халқи олдидаги яна бир буюк хизмати шундаки, у адабий қозоқ тили асосчиси эди. Шу тилда ажойиб асарлар яратди ҳамда биринчилардан бўлиб шу тилда ижод этди.

Абайнинг буюк инсоний фазилатларни тараннум этувчи асарлари нафақаг қозоқ халқи маданиятида, балки бутун Марказий Осиё халқлари маданиятида муҳим аҳамияг касб этиб, фалсафий дунёсини бойитишга катта ҳисса кўшади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абай. Танланган асарлар. 323-бет.
2. Абай. Тулик, танланган асарлар. Том 1. 1954. 35-бет.
3. Сгяданов. К., Абай абадияти. Т.: Чулпон. 1995. 21-б.